

**Отандық музей коллекцияларын толықтырудағы  
қор сатып-алу (іріктеу) комиссиясының ролі  
(Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музей  
тәжірибесі негізінде)**

**Р.О.Тұрсымбекова – ҚР МОМ қорды есепке алу тобының жетекшісі**

**Түйіндеме**

Мақалада Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейде қор сатып-алу (іріктеу) комиссиясының қызметтері, жұмыс тәртібі, есептік құжаттарды рәсімдеу, түскен заттарға сараптамалық қорытынды жасау жайлы мәліметтер берілген.

**Тірек сөздер:** музей, музей қоры, музей заттары мен коллекциясы, музей жиынтығы, қор сатып-алу (іріктеу) комиссиясы, есептік құжаттар.

**Музей коллекциясы** – ғылыми, тарихи, көркем, мемориалдық немесе басқа мәдени құндылықтарды көрсететін және бір немесе бірнеше белгі ортақтығымен байланысқан бір тұтас ғылыми-ұйымдасқан, жүйеленген музей заттарының жиынтығы [1, 200-201 бб.]. Коллекциядағы заттар шығу тегіне, мазмұнына қарай топталады. Музей коллекцияларына мысалы, нумизматика, бейнелеу өнері, сирек кітаптар коллекциясы және т.б. жатады. Музей заттары мәдени құндылық болып табылады.

Мәдени құндылықтарды қабылдау және сараптау, оны ғылыми тұрғыда негіздеуді қор сатып-алу (іріктеу) комиссиясы (әрі қарай – ҚСК (ҚІК)) жүзеге асырады.

ҚСК (ҚІК) музейдің Жарғысында көрсетілген ережеге сәйкес жүргізілетін музей дирекциясы немесе көрме залы (әрі қарай – музей) жанындағы тұрақты әрекет ететін алқалық сараптамалық, кеңесші орган болып табылады.

Музей қорларын жинақтау экспедициялар немесе ғылыми іс-сапарлар, жеке заттарды сатып алумен ғана толықтырылмайды, оған сонымен қатар тарихи оқиғалармен және оған қатысқан тұлғалармен байланысты елдердің сыйға беруі, отбасылық жәдігер немесе күнделікті тұрмыста және ерте кезде пайдаланған заттар, халық ісмерлері мен қолөнершілердің қолданбалы өнер туындылары жатады.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Орталық музейі (әрі қарай – ҚР МОМ) – негізгі бөлігін Қазақстанның ерте кезеңнен қазіргі заманға дейінгі тарихын қамтитын материалдық және рухани мәдениет заттарын құрайтын тек Қазақстанның ғана емес, бүкіл Орталық Азия аймағындағы ең көне және ірі музейлердің бірі.

Алғашқы кезеңде музей жинағы Орынбор музейінің коллекциялары негізінде қалыптасып, 3760 сақтам бірлікті құрады. 1921 жылғы ҚАССР Халық ағарту комиссариатының қаулысына сәйкес Орынбор өлкелік музейі Қырғыз өлкесінің Орталық өлкетану музейі (әрі қарай – ОӨМ) ретінде қайта құрылды.

1927 жылдың наурызында астананың Қызылордадан Алматыға көшуіне байланысты Халық ағарту комиссариатының коллегиясы ОӨМ Алматыға көшіру жайлы шешім қабылдады. 1929 жылдың 4 қаңтарынан бастап Орынбордан көшу жұмыстары басталып кетіп, бұл көштің өзіндік қиындықтары да болды. Ол жайлы ОӨМ-нің күнделігінің жазбаларынан: «6-шы маусым. Күзетші-қоймашы Костюковтың басшылығымен мүліктің үшінші партиясының 13-і жеткізілді. Партия жолдарында өгіздер аусыл ауруына шалдығып, 250 шақырымдық жол 26 күнге созылып, арбакеш пен жегін малдарды қалжыратып тастады» [2],- деген мәліметтерді кездестіруге болады.

1929 жылдың шілде айында ОӨМ Вознесенский кафедралды шіркеуінің ғимаратына орналасып, Қазақстанның Орталық музейі (әрі қарай – ҚОМ) болып өзгертілді. ҚОМ коллекция құрамына 1898 ж. Жетісу облыстық статистикалық комитеті негізінде құрылған Жетісу облыстық музейінің қоры да кірді. Қорларды экспонаттармен толықтыру мақсатында 1931 ж. бастап Алматы, Шелек, Асы, Сырдария және Шу өзендерінің жағалауларына және Ақмола облыстарына, Шығыс, Батыс және Орталық Қазақстанға музейден экспедициялар жасақталып іс-сапарлар ұйымдастырылды.

1941 жылы Орталық музейге Дін және атеизм музейі қосылып, сол жылдан бастап ол Қазақ КСР Орталық Мемлекеттік музейі деп аталды. Осы кезеңдерден бастап қазіргі күнге дейін ҚР МӨМ жетекшілігімен Қазақстанның түкпір-түкпіріне қазақ халқының мәдениеті мен тарихы, этнографиясы жөнінде материал жинау бойынша бірқатар экспедициялар ұйымдастырылып, музей қоры құнды материалдармен толықтырылу үстінде [3, 20, 28 б.].

Музейлік заттар коллекцияларды, коллекциялар қорды, ал қор біртұтас музей жинағын құрайды. **Музей жинағы** – есеп, қор стандарттарына сәйкес музей заттарының ғылыми ұйымдасқан жиынтығы.

Музей заттары мен музей коллекцияларын жинау мен анықтау, сонымен қоса оларды зерттеу біздің елде музейлерді құрудың негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Музейлік заттар мен коллекциялардың музейлік жағдайын (статусын), сатуға ұсынылған заттардың бағасын және т.с.с. анықтауға байланысты сараптамалық жұмыстар ҚСҚ (ҚІК) жүргізіледі.

ҚСҚ (ҚІК) құзіретіне кіретіндер (ҚР МӨМ ҚСҚ комиссиясының ережесіне сәйкес):

1. Музей жиналымдарының құрамына мәдени құндылықтарды жинақтауда төмендегідей мәселелерді қарастырады:

- жеке немесе заңды тұлғалардан сатып алу;
- музей қызметкерлері тарапынан музей қорларын жинақтау мақсатындағы ғылыми экспедициялар немесе іссапарлар барысында сатып алынған заттарды қабылдау;
- жеке немесе заңды тұлғалардың музейге тегін беруі;
- соттардың немесе соған уәкілетті мемлекеттік органдардың шешімдері негізінде тәркіленген коллекциялар немесе жеке заттарды қабылдау;
- археологиялық қазба экспедициялар немесе басқа жағдайларда табылған заттар мен қазыналарды қабылдау.

2. Сатып алуға ұсынылған мәдени құндылықтарға сараптама жасау және бағалау;

3. Жаңа түсімдерді музей жиналымдарының құрамына қосу үшін сараптама жасау және оларды негізгі немесе ғылыми-қосалқы қорларға алу;

4. Музей коллекцияларын қалыптастыру жөніндегі мәселелерді қарау, соның ішінде: қорлардан музейлік мәні жоқ заттарын бөліп алу; заттарды негізгі қор құрамынан ғылыми-қосалқыға, ғылыми қосалқы қордан негізгі қорға ауыстыру; музейлік мәні жоқ заттарды алмастырудың мақсатын негіздеу; шикізаттық материалдар мен далалық жиналымдарға сараптамалық баға беру; музей заттарын есептік құжаттамалар бойынша есептен шығаруға (жоюға) ұсыныстар дайындау; музей коллекцияларының шифрлерін бекіту; музей коллекцияларын жүйелеу; музей заттарын Қазақстан Республикасы мен шет елдерде көрмеге қоюға уақытша беру, сонымен қатар, берілетін заттардың сақтандыру бағасын белгілеу; есепке алу кітабын ауыстыру (қайта жазу) туралы ұсыныстар дайындау;

5. Қорларды ғылыми өңдеуден өткізу мәселелерін қарастыру:

- музей заттарының атрибуциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу;
- музей заттарының ғылыми өңдеу ісінің күрделілік дәрежесін анықтау және оларды Түсімдер Кітабына тіркеудің мерзімдерін белгілеу.

6. Қорлардың қабылданған классификациясына сәйкес заттардың сақтау орнын анықтау.

7. Қор жұмыстарының ұйымдастыру және әдістемелік мәселелерін қарастыру.

8. Музейлік коллекцияларды түгендеу, тексерудің жоспарлары, кестелері мен актілерін қарау және музей директорына бекітуге ұсыну, сондай-ақ оларды музейдің есепке алу құжаттамасымен салыстырып тексеру.

9. Музейшілік есепке алу және музей заттары мен музей коллекцияларының сақталуын қамтамасыз ету мәселелері бойынша ұсыныстар дайындау [4].

Музейге түсетін заттар арнайы рәсімдеу үрдісінен өткізілуі тиіс. Аталған рәсім алғашқы актімен және иесінің жазбаша өтінішімен тіркеледі. Егер заттар ұйымдар мен жеке тұлғалардан түскен болса иесінің және музей қызметкерінің қолдары қойылған уақытша сақтауға (уақытша сақтау актісі 2-данада жасалып, бірі музейде қалады, ал екіншісі иесіне беріледі) алынады. Кейін ғылыми қызметкерлер заттарға жазбаша алғашқы сараптамалық: техникасы, материалы, сақталуын зерттеп, ақпарат жинап, музейлік және ғылыми маңыздылығын анықтап, қорытынды жазады. [5, 391 б.].

Сараптамалық қорытынды міндетті түрде ҚСҚ отырысында қаралуы тиіс және ұсынылып отырған заттардың соңғы бағасы көрсетілмейді, себебі қорытынды коллекцияның тарихи және мәдени құндылығын анықтайды. Жаңа экспонаттарды сатып алу үшін мемлекеттік музейлердің бюджеті шектеулі. Бағасы арзан болған сайын, заттарды көп мөлшерде сатып алуға музейдің мүмкіншілігі арта түседі. Егер сатушы ұсынып отырған заттың нақты бағасы жайлы ақпаратты білмеген жағдайда, бұл тәсіл дұрыс болып саналмайды.

Сараптаушы (бағалаушы) затты жан-жақты зерттеп-білгеннен кейін ғана оның нақты бағасын атайды [6, 39 б.].

Затты бағалау әр жағдайда әр түрлі болады, себебі оның шығу тегі мен таралу тарихы, таралу аймағы жайлы түрлі аспектілер жиынтығы ескеріледі, сонымен қатар әр түрлі зерттеу әдісі пайдаланылады.

Өнертанушылар, ғылыми қызметкерлер, сараптаушылар мен бағалаушылар көбіне жиынтығы бойынша жақын мағына, бірақ атаулары бойынша әр алуан болып келетін бағалаудың әр түрлі факторларын (критерийлерін) бөледі. ҚСҚ заттарды бағалау кезінде төмендегі белгілерін есепке алады:

- мемориалдылығы (таңба, белгі, шебердің қолы, жасалған уақыты мен орнының белгісінің болуы, заттың коллекциядағы ролі);
- жұмыстың сапасы мен сақталуы (заттың жағдайы қанағаттандырылғысыз болған жағдайда кәсіби қалпына келтіру жұмыстары жүргізіледі). Кәсіби қалпына келтіру жұмыстары жүргізілген мәдени құндылық нысандарының бағасы қалпына келтіруді қажет етпейтін түпнұсқа заттың бағасынан әлдеқайда төмен болатындығын назарда ұстау қажет.
- жасалу техникасы; өлшемі; жасалған уақыты мен жері, таралу аймағы; заттың түпнұсқалығы; тарихи-мәдени маңыздылығы; тақырыптық және этникалық қатыстылығы [7, 58-59 бб.].

Затты жүйелі, объективті бағалау үшін сол зат туралы толығырақ мәлімдеме жинау керек. Бағалаудың қорытындысына оның физикалық жағдайы, ішкі және сыртқы ортаның әсер ету факторлары, бірегейлігі, шығу ортасы мен таралу аймағы, авторлығы, жасалу технологиясы және т.б. көптеген айқын жағдайлар әсер етеді. Сараптамамен айналысатын музей қызметкерінің ары қарай жұмысын жеңілдету үшін мұндай ақпаратты затты иесінен қабылдап алу кезінде жазып алу керек. Сирек жағдайларда музейге заттар «әпсанасыз» түседі, яғни алдыңғы иесі жайлы немесе олар қалай және қандай мақсатпен алынғандығы жайлы ақпарат болмағанда.

Иесінің өтініші негізінде зат немесе коллекцияны сыйға беру, сату, айырбас, сонымен қатар қабылдау актісі, әпсанасы, қызметкерлердің қорытындылары, яғни заттарды қабылдау немесе қайтару, сонымен қатар олардың нағыз бағасының шешімін тұтастай ҚСҚ (ҚІК) қабылдайды.

ҚСҚ (ҚІК) жұмысының негізгі аспектісі құжаттарды рәсімдеу: хаттама, келісім шарт және есеп шоттар, қабылдау актілері. ҚСҚ (ҚІК) хаттамалары, есепке алу құжаттары музейдің есепке алу бөлімінде (секторында) сақталады. Музейлік мәні бар заттар мен коллекцияларды тегін алу туралы мәселелер қаралған жағдайда, хаттама екі данада, ал егер сатып алу туралы мәселелерде қаралған жағдайда үш данада дайындалады, оның бірі ҚСҚ хатшысында сақталады, екіншісі музейдің есепке алу бөлімінде (секторында), ал үшіншісі музей бухгалтериясына шартқа сәйкес зат иесімен есеп айырысуды жүргізу үшін беріледі. Заттар мен коллекциялар сатып алынатын болса келісім шарт екі данада жасалады, біріншісі – бухгалтерияға, ал екіншісі – иесіне. Қабылдау актісі үш данада толтырылады, біреуі қорды есепке алу бөлімінде, екіншісі музей бухгалтериясына, ал үшіншісі иесіне беріледі. Музейге түскен заттар

есеп бөлімінде тіркеуден өтеді. Жаңа түскен түсімдерді тіркеу коллекцияларды құжаттау процесінің алғашқы кезеңі болып табылады. Түсім кітабында тіркеліп, таңбаланған заттар кейін материалдық-жауапкершілік сақтау актілері бойынша қор сақтаушыларға беріледі.

Музей қорлары толықтырылады, міндеттері мен бағыты өзгереді. Өзгермейтін тұсы оның қызметі: өз коллекцияларын байыту, зерттеу және сақтау, оларды келешекте ғылыми-зерттеу, мәдени-білімдік, ағартушылық жұмыстарда және т.б. пайдалану болып табылады.

Мемлекеттік Эрмитаж директоры М.Б. Пиотровский: «Музей қоры қолжетімсіз болуы қажет. Керек жағдайда ғана болмаса, ол жерден ештеңе шығарылмауы тиіс. Музей – организм, ондағы барлық бөліктер экспозиция, не көрме, не қорда немесе реставрация лабораториясында болмасын бір-бірімен тығыз байланыста болады» - деп айтқан [8, 7 б.].

Жоғарыда айтылып өткендей мәдени мұра – ұлт рухы. Музей қорын толықтыра отырып, өсіп келе жатқан ұрпақ үшін қазақ халқының тарихы мен мәдениетін сақтайық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Основы музееведение. М., 2013. – 430 с.;
2. Архив ЦГМ РК. Дневник Центрального Музея Казахстана. 4 января 1929 г. – 6 сентября 1933 г.
3. Фотоальбом. Центральный Государственный музей Республики Казахстан. Алматы, изд-во «Өнер», 2009. С.20, 28;
4. Положение о фондово-закупочной комиссии ЦГМ РК.
5. Т.Ю. Юренева. Музееведение. М., 2007. – 558 с.;
6. М.С. Клименко, Н.М. Романова. Некоторые аспекты деятельности экспертной фондово-закупочной комиссии музея: реалии и перспективы;
7. Н.М. Романова, М.А. Александрова, Е.А. Михайлова, Н.М. Фомичева. Экспертиза, оценка и страхование музейных предметов. Вопросы теории и практики. Санкт-Петербург, 2011. – 191 с.;
8. Новые задачи музейного сообщества. Из программного доклада М.Б.Пиотровского. Музей. №5. М., 2010. С.7.

#### **Аннотация**

В статье рассматриваются функции, процесс оформления учетных документов и экспертное заключение на предметы, поступающие в музей, а также порядок работы фондово-закупочной (отборочной) комиссии в ЦГМ РК.

**Ключевые слова:** музей, музейный фонд, музейные предметы, музейная коллекция, музейное собрание, фондово-закупочная (отборочная) комиссия, учетные документация.

#### **Summary**

The article presents the function, the process of special documentation, expert opinion on the items that arrive to the museum as well as operation of the fund-purchasing commission of CSM RK.

**Keywords:** museum, museum fund, museum object, museum collection, fund-purchasing commission, registration documentations.